

Ömer TOKUŞ
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Bingöl, Türkiye
Department of History, Faculty of Science and
Letters, Bingöl University, Bingöl, Türkiye
otokus@bingol.edu.tr

Bu çalışma, 2006'da Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Hamdânîler (Siyasî, İçtimai, İlmî ve Kültürel Hayat)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiş ve geliştirilmiştir.

Geliş Tarihi/Received 14.09.2024
Revizyon Talebi/Revision Requested 30.10.2024
Son Revizyon/Last Revision 01.11.2024
Kabul Tarihi/Accepted 01.11.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 15.11.2024

Atf:
Tokuş, Ömer. "Musul ve Halep Hamdânîleri".
Ahbar, sy.2 (Kasım 2024): 1-14.

Cite this article:
Tokuş, Ömer. "Hamdanids of Mosul and Aleppo". *Ahbar*, no.2 (November 2024): 1-14.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Musul ve Halep Hamdânîleri

Hamdanids of Mosul and Aleppo

Öz

Soyları Arap Benî Tağlib Kabilesi'ne dayanan Hamdân b. Hamdûn'un neslinden gelen Hamdânîler, Benî Hamdân, Hamdâniyyûn ve Al-i Hamdân gibi isimlerle anılmaktadırlar. IX. yüzyılın sonlarında el-Cezîre bölgesinde Abbâsîlere karşı düşmanca faaliyetler yürüten Haricîler ile birlikte hareket eden Hamdânîler, X. asrın ilk yıllarından itibaren Abbâsîlerin sık sık yardımına başvurduğu siyasî oluşumlardan biri olmuşlardır. Nâsırüddeve Hasan'ın kardeşi Seyfûddeve Ali'nin 333'te (944) Bilâdü's-Şâm'ın kuzeyinde bulunan Halep'e hâkim olması ile Halep Hamdânîlerinin kuruluşuna giden yol açılmıştır. Önceleri ağabeyi Nâsırüddeve Hasan ile birlikte hareket ettiği anlaşılan Seyfûddeve Ali, Halep'e hâkim olduktan sonra yönünü Bilâdü's-Şâm'ın kuzeyinde Müslüman-Bizans hududuna çevirmiştir. Seyfûddeve Ali'nin Halep'e yerleştiği zamanda Bizans, gücünü toparlayarak Kilikya ve Biladü's-Şâm topraklarını ele geçirmeye yönelik faaliyetlerini artırmıştır. Bütün olumsuzluklara rağmen Bizans'ın ilerleyişi karşısında sağlam bir set oluşturan Seyfûddeve Ali, Halep'e kadar ulaşan Bizans saldırılarının gölgesinde 356'da (967) vefat etmiştir. Seyfûddeve Ali'nin ölümünden sonra çocuklarının siyasî ve askerî tecrübeden yoksun olmaları Hamdânîleri zayıflatmıştır. Söz konusu bu olumsuzluklara Hamdânî aile bireyleri ve yöneticiler arasında yaşanan çekişmeler ve artan Bizans ile Fâtîmî saldırıları eklenince Hamdânîler için çöküş kaçınılmaz olmuştur. Bu çalışmada, Musul ile Halep'e hâkim olan Hamdânîlerin siyasî ve askerî faaliyetleri açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Benî Tağlib, Hamdânîler, Musul, Halep, Nâsırüddeve Hasan, Seyfûddeve Ali

Abstract

The Hamdanids, descended from Hamdan b. Hamdun, whose ancestry goes back to the Arab Banu Taghlib tribe, are known by names such as Banu Hamdan, Hamdaniyyun and Al-i Hamdan. The Hamdanids, who acted together with the Kharidjites who carried out hostile activities against the Abbasids in the al-Djazira region at the end of the ninth century, were one of the factors whose help the Abbasids frequently sought from the early years of the tenth century. With the takeover of Aleppo, located North of Bilad al-Sham, by Sayf al-dawlah Ali, brother of Nasir al-dawlah Hasan, in 333 (944), the way for establishment of the Hamdanids of Aleppo was opened. Sayf al-dawlah Ali, who was understood to have initially acted together with his elder brother Nasir al-dawlah Hasan, turned his attention to the Muslim-Byzantine border North of Bilad al-Sham after taking control of Aleppo. When Sayf al-dawlah Ali settled in Aleppo, Byzantine regained its strength and increased its activities to capture the lands of Cilicia and Bilad al-Sham. Sayf al-dawlah Ali, who formed a solid barrier against the advance of Byzantine despite all the negativities, died in 356 (967) under the shadow of the Byzantine attacks that reached as far as Aleppo. After the death of Sayf al-dawlah Ali, the Hamdanids were weakened by the lack of political and military experience of her children. When these negativities were added to the conflicts between the Hamdanids family members and administrators and increasing attacks of the Byzantine and Fatimids, the collapse of the Hamdanids became inevitable. In this study, the political and military activities of the Hamdanids who dominated al-Mawsil and Aleppo were tried to be clarified.

Keywords: Banu Taghlib, Hamdanids, al-Mawsil, Aleppo, Nasir ad-dawlah Hasan, Sayf al-dawlah Ali

Giriş

Ataları Ebü'l-Abbâs Hamdân b. Hamdûn'dan dolayı Hamdâniyyûn, Al-i Hamdân ve Benî Hamdân olarak tesmiye edilen Hamdânîler, Arap orijinli olan ve kökleri Adnânîlere uzanan Benî Tağlib b. Vâ'il Kabilesi'ne mensupturlar¹. Söz konusu kabile önceleri Tihâme, Necid, Hicaz, Biladü's-Şâm ve Irak toprakları arasında meskûn iken² İslâmiyet'in intişarı ile Rakka, Musul, Nusaybin, Mardin, Sincâr, Berka'id gibi el-Cezîre'ye bağlı şehirlere yayılmışlardır³. Hamdân b. Hamdûn'un Ebü'l-Heycâ Abdullah b. Hamdân, Ebû İshâk İbrahim, Ebü'l-Alâ Saîd, Ebü'l-Velîd Süleyman el-Harûn, Ebü's-Sürâyâ Nasr, Ali, Ebû Ali el-Hüseyn ve Ebû Süleymân Dâvud adında sekiz oğlu bulunmaktadır⁴. Siyasî faaliyetlerine Haricîler ile yaptığı ittifaklar⁵ ile başlayan Hamdân b. Hamdûn, Mardin'e kadar ilerleyerek 272'de (885) Mardin Kalesi'ni (Bâzü'l-Eşheb) ele geçirip bundan sonraki etkinlikleri için burayı bir üs olarak kullanmaya başlamıştır⁶. Siyasî ve askerî açıdan Abbâsîlere karşı önemli başarılar kazanan Hamdân, çözülmeyi durdurmak için yeni bir mücadele başlatan Mutazid döneminde (279-289/892-902) kendisini ispatlamış olmasına rağmen halife ile yaptığı savaşları kaybederek çocukları ile birlikte Abbâsîlere bağlanmış ve bilhazare hapsedilmiştir (282/895). Oğlu Hüseyin b. Hamdân'ın Haricî Hârûn eş-Şârî'yi esir alarak halifeye göndermesinden sonra serbest bırakılmıştır⁷. Müteakiben Hamdân'ın çocukları Ebü'l-Heycâ Abdullah b. Hamdân ve kardeşi Hüseyin b. Hamdân'ın kabilenin liderleri olarak temayüz etmeye başladıklarına şahit olunmaktadır. Bilhassa Müktefi (289-295/902-908), Ebü'l-Heycâ Abdullah b. Hamdân'ı Karmatî el-Hüseyn b. Zekeriyâ'ya karşı elde ettiği başarıdan ve Mısır'ın Tolunoğullarından alınmasındaki desteğinden dolayı 292'de (905) Musul'a âmil tayin ederek Hamdânîlerin siyasî ve idarî ikballerine yönelik önemli bir karar vermiştir⁸. Muktedir'in hilafetinde (295-320/908-932) de Hamdânî aile fertlerinin askerî yardımları Abbâsîler tarafından mükâfatlandırılmış ve bu gaye ile 297'de (910) Hüseyin b. Hamdân Kum ve Kâşân valiliğine, 307'de (920) İbrahim b. Hamdân Diyâr-ı Rebia'ya, 312'de (925) ise Saîd b. Hamdân Nihavend'e tanzif edilmiştir⁹.

Ebü'l-Heycâ Abdullah ise 293'te (905) Musul valiliği görevine getirilmiştir¹⁰. Ancak kardeşi Hüseyin b. Hamdân 296'da (909) Muktedir'in tahttan indirilerek yerine İbnü'l-Mu'tez'in getirilmesine yönelik tertip edilen başarısız bir darbe girişimi içinde yer almıştır. Bu nedenle kendisi için endişelenen Hüseyin b. Hamdân, el-Cezîre'ye doğru yola koyulunca Muktedir, onu yakalaması için Musul valisi kardeşi Ebü'l-Heycâ'yı görevlendirmiştir. Ebü'l-Heycâ, verilen emri yerine getirerek kardeşi

¹ İbnü'l-Ezrak, *Târîhü Meyyâfârikîn*, thk. Kerîm Fârûk el-Hûlî-Yusuf Baluken, (İstanbul: Nubihar, 2014), 418; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye bi'l-Mevsil ve Haleb ve Diyâr-ı Bekr ve's-suğûr*, thk. Temîme er-Ravvâf, (Dimaşk: Dâru Hassân, 1985), 11; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'iz-zamân*, thk. İhsan Abbas, c. 2, (Beyrut: Dârü Sâdr, t.y.), 114; Marius Canard, *Historie de la Dynastie des H'amdâniides de Jazîra et de Syrie*, (Alger: Publications de la Faculté des Letters D'Alger, 1951), 287; Fayal es-Sâmîr, *ed-Devletü'l-Hamdâniyye fî'l-Mevsil ve Haleb*, c. 1, (Bağdat: Matba'atü'l-İmân 1970), 38; Ahmed Udvân, *ed-Devletü'l-Hamdâniyye*, (Libya: Münşeâtü's-Şa'biye 1981), 73; Marius Canard, "Hamdanids", *Encyclopaedia of Islam*, c. 3, (Leiden: Brill, 1971), 126; M. Sobernheim, "Hamdaniler", *Millî Eğitim İslam Ansiklopedisi*, c. 5/1, (Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 179; Ömer Tokuş, *Hamdânîler (Siyasî, İçtimaî, İlmî ve Kültürel Hayat)*, (Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2006), 10-11; Muhammed Süheyl Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2008), 201.

² es-Sâmîr, *ed-Devletü'l-Hamdâniyye*, 1/48; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 201.

³ Canard, *Historie de la Dynastie des H'amdâniides*, 290; Udvân, *ed-Devletü'l-Hamdâniyye*, 74.

⁴ İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 14; es-Sâmîr, *ed-Devletü'l-Hamdâniyye*, 1:44; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 201.

⁵ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, thk. Ahmed Abdullah Mahmûd, c. 2, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006), 68, 84, 92.

⁶ es-Sâmîr, *ed-Devletü'l-Hamdâniyye*, 1:67; Canard, *Historie de la Dynastie des H'amdâniides*, 291; Canard, "Hamdanids", 3:126; Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hamdaniler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 15, (İstanbul: İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 446.

⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça, c. 7, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 391-392; es-Sâmîr, *ed-Devletü'l-Hamdâniyye*, 1/86.

⁸ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:172; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 7/449-456; Canard, "Hamdanids", 3:126; Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Hamdân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 1, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), s. 103; M. TH. Houtsma, "Abdullah", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, 1, (Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 32; Karaarslan, "Hamdaniler", 15:446; Clifford Edmund Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, çev. E. Merçil ve M. İpşirli, (İstanbul: Kaknûs Yayınları, 1980), 63; Abdullah Ekinci, *Ortadoğu'da Marjinal Bir Hareket: Karmatîler (Ortadoğu'da İlk Sosyalist Yapılanma)*, (Ankara: Odak Yayınevi, 2005) 143-158.

⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça, c. 8, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 19-22, 50-51, 53-54; Ömer Telliöğlü, *Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah'ın Cami'ü'-Düvel'inden Hamdaniler Kısımının Metin Neşri ve Tercümesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994, s. 40; Canard, "Hamdanids", 3:126; Sobernheim, "Hamdaniler", 5/1:179; T.H. Weir, "Hüseyn", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, c. 5/1, (Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 641; Karaarslan, "Hamdaniler", 15:446.

¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 7:449.

ile iki kez karşılaşmış ve her iki savaşta da onu mağlup ederek Musul'a dönmüştür. Halifeye karşı mücadelenin anlamsız olduğunu düşünen Hüseyin b. Hamdân, kardeşi İbrahim'i vezir İbnü'l-Furât'a göndererek af talebinde bulunmuştur. Bu isteği kabul edilen Hüseyin b. Hamdân 296'da (908-909) Kum ve Kâşân valiliğine tayin edilmiştir¹¹. Hüseyin b. Hamdân, 298'de (910-911) yeniden Bağdat'a gelmiş ve halife tarafından Diyâr-ı Rebia valiliğine getirilmiştir. Bu vazifeyi üstlendikten birkaç yıl sonra 301'de (913) Tarsûs yönünde Bizans üzerine gaza yaparak çok sayıda ganimet ve esir ile geri dönmüştür. Musul valiliğini yapmakta olan Ebü'l-Heycâ ise Safer 301'de (Eylül/Ekim 913) görevinden alınmış olmasına rağmen 302'de (914) yeniden Musul valisi olmuştur¹². Hüseyin b. Hamdân'ın 303'te (916) kardeşi Ebü'l-Heycâ'nın Musul valiliğini kabul etmeyerek Bağdat'a ödemesi gereken vergiyi göndermemesi kardeşler arasında rekabet olduğuna delalet etmektedir. Bu hadiseden dolayı halifenin gönderdiği ordu tarafından mağlup ve esir edilen Hüseyin b. Hamdân, Bağdat'a getirilerek hapse atılmıştır. Ailenin bütün fertlerine karşı güven sorunu olan halife, Hüseyin'in dışında Ebü'l-Heycâ, İbrahim ve diğer Hamdânî aile bireylerini de tevkif etmiştir. Halife, yapmış olduğu değerlendirme sonucunda 305'te (917) Hamdân'ın öteki çocuklarını serbest bırakmasına rağmen Hüseyin'in tutukluluk halini devam ettirmiştir¹³. Bu sırada vezir Ali b. el-Furât ile irtibata geçerek halifeye karşı yeni bir girişimde yer alan Hüseyin, 306'da (918) hapiste öldürülmüştür¹⁴.

Halife, serbest bıraktığı Ebü'l-Heycâ'yı Dinever ve Horasan taraflarında ortaya çıkan isyanları bastırmak için görevlendirirken kardeşleri Ebü's-Sürâyâ ve Ebü'l-Alâ'ya da hilat vermiştir. Halifenin itimadını kazanmak isteyen Ebü'l-Heycâ kendisine verilen bu vazifeyi bihakkin ifa ederek Bağdat'a dönmüştür¹⁵. Halife 312'de (924) Mekke ve Kûfe yolu üzerinde saldırılarda bulunan ve Hacılar için büyük tehdit oluşturduğu için haccın yapılmasına engel olan Karmatîleri cezalandırmak için yine Ebü'l-Heycâ'nın yardımına müracaat etmiştir. Söz konusu tehdidi sonlandırmak amacıyla yola koyulan Ebü'l-Heycâ, Ebû Tâhir el-Cennâbî karşısında mağlup olarak esir düşmüş ve bilahare serbest bırakılmıştır¹⁶.

Benî Hamdân'ın savaşçı özelliğinden istifade etmek isteyen Muktedir, 314'te (926) Ebü'l-Heycâ'yı Musul'a tayin ederek ona Horasan yolunun emniyetini sağlama görevini vermiştir. Bağdat'tan uzaklaştığı takdirde buradaki görevlilerin desiseleri sonucunda halife ile arasının bozulacağını ve azledileceğini düşünen Ebü'l-Heycâ, Musul'a gitmemiş ve yerine naib olarak oğlu Hasan'ı gönderip ona Musul'un Bazedbâ ve Kırdâ şehirlerinin haracını vermiştir¹⁷. Bütün bu müspet ilişkilere rağmen Ebü'l-Heycâ'nın 317'de (929) Muktedir'in tahttan indirilerek yerine kardeşi el-Kâhir'in geçirilmesine yönelik bir girişimde yer alması, onun hayatına mal olmuştur¹⁸.

Musul Hamdânîleri (317-369/929-979)

Hamdânîlerin Musul valiliği 293'te (905) Müktefî'nin Ebü'l-Heycâ'yı Musul'a tayin etmesi ile başlamıştır. Söz konusu tarihi buradaki hâkimiyetlerinin zaman zaman kesintiye uğramasından dolayı Hamdânîlerin kuruluş tarihi olarak kabul etmek doğru değildir. Musul Hamdânîlerinin kurucusu Ebü'l-Heycâ Abdullah'ın oğlu Nâsîrüddevle Hasan'dır. Ebü'l-Heycâ'nın öldürülmesinden sonra Muktedir, Musul valisi Nahrîr es-Sağîr'in vefatıyla Musul'un yanı sıra Bâzedbâ, Kırdâ ve çevresini Nâsîrüddevle Hasan'a vermiştir (317/929)¹⁹. Ancak halife, çok geçmeden Rebiyülevvel 318'de (Nisan-Mayıs 930) azlettiği Nâsîrüddevle Hasan'ın yerine amcaları Saîd ve Nasr'ı tayin etmiştir. Öte yandan Diyâr-ı Rebia, Nusaybin, Sincâr, el-Hâbûr,

¹¹ Taberî, *Târîhü't-Taberî*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, c. 10, (Kahire: Dârü'l-Ma'arif bi-Mısır, t.y.), 141; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:19-22.

¹² Taberî, *Târîhü't-Taberî*, 10:147; Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:195; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8/68, 79; Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hüseyin b. Hamdân b. Hamdân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 18, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 548-549.

¹³ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:195-196; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve teâkübü'l-himem*, c. 5, thk. Ebü'l-Kâsım İmâmî, (Tahran: Suruş, 1998), 90, 108; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:81-82, 94; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 12-13.

¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:95-96; Sami el-Keyyâlî, *Seyfüddevle ve Asrû'l-Hamdaniyyin*, (Haleb: Matbaatü'l-Hadise, 1939), 23; es-Sâmîr, *ed-Devletü'l-Hamdâniyye*, 1:118; Canard, "Hamdanids", 3:126; Weir, "Hüseyin", 5/1: 641; Karaarslan, "Hamdaniler", 15:446.

¹⁵ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:206; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5:131.

¹⁶ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:213; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5:206.

¹⁷ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:216-217; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:140.

¹⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5:264-269; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:179; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 13-14; el-Keyyâlî, *Seyfüddevle ve Asrû'l-Hamdaniyyin*, 24; Canard, "Hamdanids", 3:126; Houtsma, "Abdullah", 1:32.

¹⁹ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:224; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5:269-270; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:179; Ahmet Güner "Nâsîrüddevle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 32, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 402-403.

Re'sül'l-Ayn, Meyyâfârikîn ve Erzen gibi şehirler de muayyen mal mukabilinde Hasan'a bırakılmıştır²⁰. Bu değişime rağmen Musul'dan ayrılmadığı anlaşılan Nâsirüddeve Hasan, üzerine gönderilen Mu'nis el-Hâdim komutasındaki Abbâsî kuvvetlerini hezimete uğratmıştır (320/932)²¹.

Musul'da hâkimiyetini sürdüren Nâsirüddeve Hasan, bir süre sonra amcası Ebü'l-Alâ Saîd'in müdahalesi ile karşılaşmıştır. Ebü'l-Alâ Saîd, Musul ve Diyâr-ı Rebia'nın idaresini Râzî'den (318-329/934-940) belirli bir bedel karşılığında satın almıştır. Söz konusu oldubittiyi kabul etmeyen Nâsirüddeve Hasan'ın, Musul'a gelen amcası Ebü'l-Alâ Saîd'i öldürmesi karşısında Râzî, İbn Mukle komutasında Musul'a askerî birlikler sevk etmiştir. Mezkûr kuvvetler Musul'a girmelerine rağmen burada uzun süre kalamamış ve İbn Mukle'nin çekilmesinin ardından Nâsirüddeve Hasan yeniden Musul'a dönerek halifeden af talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine halife yıllık 70 bin dinar vermesi koşuluyla Musul merkez olmak üzere Amid'den Tirkît'e kadar uzanan bölgenin idaresini ona vermiştir (323/935)²².

Musul'a hâkim olan Hasan, merkezini ve emîrliğini sağlam temeller üzerine bina etmek için birtakım çalışmalar yapmıştır. Bu amaçla öncelikle verimi ve gelirleri artırmak amacıyla ziraî islahatlar gerçekleştirmiştir. Bu girişim Musul'a gelecek vergilerin artmasını sağlamış, Hasan'ın servetinde ve maiyetinde artışı da beraberinde getirmiştir. Bunun sonucu olarak da halife Musul'da kurulan bu yeni siyasî teşekkülün tanımak zorunda kalmıştır²³.

IX. asrın ilk yarısında Abbâsîlerin siyasî ve askerî güçlerini kaybetmesi üzerine emîrül-ümerâ adı verilen yeni bir kurum ihdas edilmiştir²⁴. Abbâsîlerin vezirlik kurumunun önemini yitirmesi ve idarede yaşanan kaosu sonlandırmak amacıyla kurdukları bu müessese, kısa süre içinde yeni bir rekabet mecrasına dönüşmüştür. Nitekim Râzî tarafından 324'te (926) emîrül-ümerâ makamına getirilen İbn Râik'in²⁵ mağlup edilerek Bağdat'tan uzaklaştırılması esnasında oluşan mali sorunlardan Nâsirüddeve Hasan da istifade etmiştir. Mücadelelerden dolayı hazinenin boşaldığı ve askerlerin maaşlarının dahi ödenemediği bu süreçte Musul valisi Nâsirüddeve Hasan da ödenmesi gereken vergileri Bağdat'a göndermekten imtina etmiştir. Bunun üzerine Râzî, Nâsirüddeve Hasan'ı cezalandırmak ve söz konusu meblağı tahsil etmek amacıyla emîrül-ümerâ Beckem ile Musul'a yürüyerek kenti kontrol altına almıştır. Halife'nin Bağdat'tan uzaklaştığını gören İbn Râik'in Bağdat'a yönelmesi ile Râzî, Musul'u 500 bin dirhem mukabilinde Nâsirüddeve Hasan'a bırakmıştır²⁶.

Râzî ve Beckem'in 329'da (940) vefatından²⁷ sonra yerine geçen Müttakî (329-333/940-944) zamanında Bağdat'ta iç çekişmeler arttığı için İbn Râik ikinci kez emîrül-ümerâ manskıbına getirmiştir. Berîdîlerin baskılarının artırması nedeniyle halife, İbn Râik ile Musul'a iltica ederek Nâsirüddeve Hasan'dan yardım istemiştir. Musul'daki ikametlerinden istifade eden Nâsirüddeve Hasan, İbn Râik'i öldürerek emîrül-ümerâ makamına getirilmiştir (330/942). Atamanın gerçekleştiği sırada halife Hasan'a Nâsirüddeve, kardeşi Ali'ye de Seyfüddeve lakaplarını tevcih etmiş ve birlikte Bağdat'a doğru yola koyulmuşlardır²⁸.

Bağdat'a gelen Nâsirüddeve Hasan, öncelikle Berîdîlerin sebep olduğu kargaşayı sonlandırmış ve akabinde mali birtakım reformlar gerçekleştirerek "ibrîziye" adı verilen para darp etmiştir. Bozulan mali dengeyi kurmak amacıyla yeni vergiler getiren Nâsirüddeve Hasan'ın bu tutumu zaten ekonomik anlamda büyük zorluklara duçar olan halkın tepkisini çekmiştir. Bunun üzerine Tüzün komutasında isyan eden Türkler, halktan aldıkları destek ile yaklaşık on üç ay beş gün emîrül-ümerâ görevini uhdesinde bulunduran Nâsirüddeve Hasan'ı Bağdat'tan uzaklaştırmaya muvaffak olmuşlardır (331/943)²⁹.

²⁰ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:225-226; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:181.

²¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5:315-316.

²² Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:246-247; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5:416-422; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:257-258; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 14-15; Ebü'l-Fidâ, *Tarihu Ebi'l-Fida*, thk. Mahmud Deyyub, c. 1, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 46; İbnü'l-Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, çev. Mehmet Keskin, c. 11, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), 290.

²³ Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 226.

²⁴ Hakkı Dursun Yıldız, "Emîrül-Ümerâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 11, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 158-159.

²⁵ Yahya b. Saîd el-Antâkî, *Târîhü'l-Antâkî el-ma'rûf bi-silati târihi otîhâ*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, (Trablus: Curûs Burs, 1990), 22.

²⁶ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:256-257; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:13-16; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 16; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:269-270, 300-301.

²⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:26, 40.

²⁸ es-Sulî, *Ahbârü'r-Razî-billâh ve'l-Müttakî-lillâh ev; Târîhü'd-Devleti'l-Abbasiyye min sene 322 ila 333 min Kitâbi'l-Evrâk*, thk. J. Heyworth Dunne, (Beyrut 1983), 228; Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:262-263, 267; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:52-53, 59-61; el-Antâkî, *Târîhü'l-Antâkî*, 36-39; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:323-324; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 17-18; İbnü'l-Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11:350-51; Carl Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), 125; Canard, "Hamdanids", 3:127; Aynı mlf., *Historie de la Dynastie des H'amdaniides*, 441.

²⁹ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:269-271; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:70-73; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*,

Bağdat'a yerleşen Tüzün, halifenin bütün yetkilerini elinden almış ve yönetime tek başına hâkim olmuştur. Baskıların artması üzerine Müttakî maiyeti ve ailesi ile birlikte Musul'a giderek Hamdânîlerden yardım istemiştir. Halifenin bu harekâtından dolayı Musul'a saldıran Tüzün şehri ele geçirmiş ve Hamdânîleri Nusaybin'e kadar takip ettiği için halife de Rakka'ya gitmek zorunda kalmıştır (332/944). Daha sonra yapılan görüşmeler ile Bağdat'a dönmeyi kabul eden halife, azledilerek halifelğe oğlu Müstekfî (333-334/944-946) getirilmiştir³⁰.

Tüzün'un 334'te (946) ölümüyle yerine geçen kâtibi İbn Şîrîzâd'ın yeni vergiler ihdas etmesi üzerine bazı emîrler, bu sırada doğuda zuhur eden ve Bağdat'ı ele geçirmek için fırsat kollayan Büveyhî emîri Ahmed b. Büveyhî yeni kurtarıcı olarak Bağdat'a davet etmişlerdir. Ahmed b. Büveyhî 11 Cemaziyelahir 334'te (18 Ocak 946) Bağdat'a girerek duruma el koymuştur. Halife ise Bağdat'a gelen Ahmed b. Büveyhî emîrül-ümerâ tayin ederek ona Muizzüddeve, kardeşi Ali'ye İmaddüddeve, Hasan'a da Rüküddeve lakaplarını vermiştir³¹.

Büveyhîlerin Bağdat'ı kontrol altına almasından sonra dikkatlerini Bağdat'a mücavir şehir ve beldelere çevirmesi Hamdânî-Büveyhî mücadelesinin başlamasına neden olmuştur. Mezkûr yıl içinde Nâsîrüddevle'nin bağımsız hareket ettiğine dair haberlerin alınması ve ödemesi gereken vergileri Bağdat'a göndermemesinden dolayı Muizzüddeve Musul'a askerî unsurlar sevk etmiştir. Öte yandan Nâsîrüddevle de Musul'dan Bağdat'a hareket ederek Büveyhîleri buradan uzaklaştırmayı amaçlamıştır. Bu maksatla gönderdiği kardeşi Câbir b. Abdullah b. Hamdân 334'te (946) Bağdat'a girerek yönetime el koymuştur. Muizzüddeve de bu gelişmeler karşısında Hamdânîlere tabi olan Tikrî'ti alıp yağmalayarak Bağdat'ın batı cihetinde bulunan Kerh'te konaklamıştır. Büveyhîlere karşı tutunamayan Nâsîrüddevle Hasan, Bağdat önlereinden ayrılarak Ukberâ'ya geçmiş ve burada taraflar arasında yapılan görüşmeler sonucunda anlaşma yapılmıştır. Buna göre; Tikrî't ve onun kuzeyindeki toprakların Nâsîrüddevle Hasan'a bırakılması kararlaştırılmıştır (335/946)³².

Nâsîrüddevle Hasan, 337'de (948-949) göndermesi gereken vergiyi ödemekte ağır davranınca Muizzüddeve, ikinci kez Musul'a yürümüş ve 80 milyon dirhem mukabilinde yeni bir anlaşma akdedilmiştir³³. 345 (956) yılına kadar taraflar arasında müspet seyreden ilişkiler mezkûr yılda Muizzüddeve'nin Ahvaz'da çıkan bir isyanı bastırmak için Bağdat'tan ayrılmasını fırsat bilen Nâsîrüddevle Hasan'ın Bağdat'a hareket etmesi ile yeniden bozulmuştur. Muizzüddeve'ye karşı direnemeyen Nâsîrüddevle Hasan Musul'a dönmüştür³⁴. Nâsîrüddevle Hasan'ın mutad olduğu üzere Bağdat'a göndermesi gereken vergiyi geciktirmesinden dolayı 347 (958) ve 352 (963) yıllarında Muizzüddeve Musul'a saldırılar icra etmiştir. Nâsîrüddevle Hasan'a güvenmeyen Muizzüddeve 353'te (964) Musul'un idaresini 600 bin dirhem karşılığında oğlu Ebû Tağlib Gazanfer'e vermiştir³⁵.

Hayatının sonlarına doğru Nâsîrüddevle Hasan'ın şahsında bazı menfi değişimlerin ortaya çıktığı kaydedilmektedir. Söz konusu duruma Büveyhîler ile yaptığı mücadelelerdeki başarısızlıkları, Ebû Tağlib'in Musul'un idaresine getirilmesi ve çok sevdiği kardeşi Seyfüddevle Ali'nin ölümünden duyduğu ızdırabın sebep olduğu ileri sürülmektedir³⁶. Nâsîrüddevle Hasan, oğlu Ebû Tağlib Gazanfer (967-979) tarafından tevkif edilerek Musul yakınlarındaki Kevâşî Kalesi'ne hapsedilmiştir (356/967). Bunun üzerine Büveyhî Emîri Bahtiyar, Nâsîrüddevle Hasan'ın elindeki yerleri Ebû Tağlib'e 1.200.000 dirhem karşılığında tevcih etmiştir³⁷. Nâsîrüddevle Hasan ise 12 Rebiyülevvel 358'de (3 Şubat 969) Kevâşî Kalesi'nde vefat etmiş ve naaşı Musul'a getirilerek şehrin doğrusunda bulunan Cebelü't-Tevbe'de defnedilmiştir³⁸.

Nâsîrüddevle Hasan, ardında Ebü'l-Müreccâ Câbir, Ebü'l-Kâsım Hibetullah, Ebü'l-Berekât Lütfullah, Ebü'l-Fevâris Muhammed, Ebü Tâhir İbrahim, Ebü'l-Muzaffer Hamdân, Ebü Abdullah el-Hüseyn, Ebü'l-Matâ' Zülkarneyn, el-Gazanfer

8:336-337; Canard, *Historie de la Dynastie des H'amdaniides*, 443.

³⁰ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:272-273; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:103-106; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:345-346, 356-357.

³¹ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:277; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:111-112, 114-115; el-Antâkî, *Târîhü'l-Antâkî*, 73; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:383-385; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 238-239.

³² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:121-124, 139; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 18-19; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:387-389; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 239-241.

³³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:146; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:409; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 242.

³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:445-447.

³⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:207-212; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:451-452, 476-478.

³⁶ Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 244.

³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:499; Ebü'l-Fida, *Tarihu Ebi'l-Fida*, 1:445.

³⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:295; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 20; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:510; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 11:202; İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2:116.

Fazlullah Ebû Tağlib İddetüddeve adlı dokuz erkek ve Cemîle ve Aleviyye adında iki kız evlat bırakmıştır³⁹. Nâsirüddeve Hasan'ın ölümünden sonra aile bireyleri arasında yaşanan çekişmeye rağmen Musul Hamdânîlerinin idaresine Ebû Tağlib Gazanfer geçmeyi başarmıştır (360/971)⁴⁰. Hamdânî emîri Ebû Tağlib, babası gibi Büveyhîlerin Irak'taki varlığını tehdit olarak algılamış ve 363'te (974) Bahtiyâr'ın Musul'a hareket etmesinden sonra onun Bağdat'tan ayrılmasını fırsat bilerek Bağdat'a yürümüştür. Bu sırada Bağdat'ta Sebüktegin et-Türkî komutasında Büveyhîlere karşı ortaya çıkan bir isyan dolayısıyla Bahtiyâr, Ebû Tağlib ile anlaşma yaparak Musul'u Hamdânîlere bırakıp Bağdat'a dönmüştür⁴¹. Müteakiben Deylemîler ve Türkler arasında Bağdat'ta ortaya çıkan isyanlara Ebû Tağlib de müdahil olmuş ve yaşananlardan yararlanarak Bağdat'a geçici bir süre girmişse de Alptekin'in müdahalesi ile ricat etmek zorunda kalmıştır⁴².

Adüdüddeve, Bahtiyâr'ın Bağdat hâkimiyetine 364'te (975) müdahale ederek onu tutuklatmış, ancak babasının müdahalesi ile Bağdat'tan ayrılmak zorunda kalmıştır⁴³. Adüdüddeve babası Rüküddeve'nin ölmesinden sonra Bağdat'ı ele geçirmek için yeniden harekete geçmiştir (366/976)⁴⁴. Bu sırada Musul'a giderek Ebû Tağlib ile ittifak kuran Bahtiyâr ise 367'de (978) Kasru'l-Ciss yakınlarında Adüdüddeve'ye mağlup olarak öldürülmüş, onunla birlikte hareket eden Ebû Tağlib ise Musul'a kaçmıştır⁴⁵. Bu cümleden Adüdüddeve Bağdat'a yerleştikten sonra muarız Bahtiyâr ile birlikte hareket eden Hamdânî emîri Ebû Tağlib'i cezalandırmak için şehre askerî ordu göndermiştir⁴⁶.

Büveyhî kuvvetleri karşısında tutunamayan Ebû Tağlib Musul'u terk edince, Büveyhîler onu takip etmek için Ebû'l-Vefâ komutasında birlikler sevk etmişlerdir. Musul'dan ayrılan Ebû Tağlib, Nusaybin, Meyyâfârikîn, Erzen ve el-Hasaniyye'den Bizans topraklarına girmiş ve Bizans imparatoruna isyan ederek bölgede faaliyette bulunan Bardâs'tan yardım istemiştir. Bardâs'ın Bizans ile mücadele ettiği için destek veremediği Ebû Tağlib, Bizans arazisini terk ederek Amid'e gelmiştir. Kendisini takip eden Ebû'l-Vefâ komutasındaki Büveyhî ordusu ise Diyâr-ı Rebia ve Diyâr-ı Bekr topraklarını ele geçirmiştir. Bunun üzerine Ebû Tağlib de Dimaşk'a gelerek Fâtimî halifesi el-Aziz ile yazışmıştır. El-Aziz'in Mısır'a davetini ret eden Ebû Tağlib, 2 Safer 369'da (29 Ağustos 979) Remle önlerinde Benî Ukayl lideri Dağfel tarafından öldürülmüştür⁴⁷. Ebû Tağlib'in öldürülmesi ile Hamdânîlerin Musul hâkimiyeti sona ermiştir. Ebû Tağlib'in kesilen başı el-Aziz'e⁴⁸, eşi ve kardeşi Cemîle de Halep emîri Sa'düddeve'ye gönderilmiştir. Bir süre burada ikamet eden Cemîle daha sonra Ebû Tağlib'i takip eden Ebû'l-Vefâ'ya teslim edilmiştir⁴⁹.

Ebû Tağlib ardında Ebû'l-Heycâ Ahmed ve Ebû Nasr Nasrullah adında iki erkek evlat bırakmıştır⁵⁰. Öte yandan kardeşleri Ebû Tâhir İbrahim ve Ebû Abdullah el-Hüseyn de Bağdat'a giderek Şerefüddeve Ebû'l-Fevâris b. Adüdüddeve'nin hizmetine girmişlerdir. Şerefüddeve'nin 379'da (989) ölmesinden sonra yerine geçen Bahâüddeve'den Musul'a gitmek için izin alan iki kardeş, Musul'a doğru yola koyulduklarında bunun siyasî bir hata olduğunu düşünün Büveyhî devlet adamlarının tesiri ile Bağdat'a çağrılmışlardır. Bu çağrıya cevap vermeyen kardeşler Musul'a gitmekte ısrarcı olunca Bahâüddeve, Musul âmili

³⁹ İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 20-21; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:509-512; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 246.

⁴⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:330-333; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 41; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:512; Abdülkerim Özyayın, "Gazanfer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 13, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 431-432; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 246-247.

⁴¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:359-365; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:541-544; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 247-249.

⁴² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:383-385; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:551-554; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 250-251.

⁴³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:556-559; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 251-252.

⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:576-577; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 253.

⁴⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:429; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:596; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 253.

⁴⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:431-432; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:596-598; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 253-254; Canard, "Hamdanids", 3:127.

⁴⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:432-442; el-Antâkî, *Târîhü'l-Antâkî*, 192; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 46; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:598-601; İbnü'l-Kalânîsi, *Târîhu Dimaşk 360-555*, thk. Süheyl Zekkâr, (Dimaşk: Dâru Hassân 1983), 38-42; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2:117; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebâr fî memâlikü'l-emsâr*, c. 26, thk. Kamil Süleyman el-Cebûrî-Mehdî en-Necm, (Beirut, 1971), 178; Canard, "Hamdanids", 3:126-128; "Gazanfer", "Gazanfer", Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, c. 4, (Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları), 730; Şevket Beysanoğlu, *Anıtları Ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi (Başlangıçtan Akkoyunlular'a Kadar)*, c. I, (Ankara: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2003), 178.

⁴⁸ Ebû'l-Fidâ, *Tarihu Ebî'l-Fidâ*, 1:463; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebâr*, 26:178; Canard, "Hamdanids", 3:128.

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:604-605; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11:495; Canard, "Hamdanids", 3:128.

⁵⁰ İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 46; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 255.

Hâşâze'ye gönderdiği mektupla "iki kardeşin Musul'a girmesine müsaade edilmemesini" buyurmuştur. Ancak bu engelleme girişimlerine rağmen iki kardeş, Musul halkının desteği ile şehre girmeye muvaffak olmuşlardır⁵¹. Çok geçmeden Hamdânîler, 380'de (990) Mervânîlerin atası olan Bâz el-Kürdî'nin saldırısına maruz kalmışlardır. Buna karşılık kardeşler Cezîretü İbn Ömer ve Nusaybin gibi şehirlere mukabil Benî Ukayl emîri Muhammed b. Müseyyeb'den yardım alarak yaptıkları savaşta Bâz el-Kürdî'yi öldürmüşlerdir⁵². Bâz'ın yerine geçen yeğeni el-Hasan b. Mervân ise rekabeti sürdürmüş ve esir aldığı Abdullah el-Hüseyn'i Fâtîmî halifesi el-Azîz'in tavassutu ile Mısır'a göndermiştir. Fâtîmîler, Abdullah el-Hüseyn'e Halep emirliğini vermiş ve ölene kadar da burada kalmıştır⁵³. Ebû Tâhir İbrahim ise Nusaybin'de bulunan Ukaylî emîri Muhammed b. Müseyyeb'e sığınmış ancak Muhammed onu ve çocuklarını esir alarak öldürmüştür⁵⁴.

Halep Hamdânîleri (333-394/944-1004)

Musul Hamdânîlerinin kurucusu Nâsîrüddevle, hâkim olduğu sahada aileden rakip görmek istemediği için kardeşi Seyfüddevle Ali'yi siyasî ve idarî açıdan zaaf içinde bulunan Halep ve çevresine gitmeye teşvik etmiştir⁵⁵. Ahmed b. Ali b. Mukâtîl'in kontrolünde bulunan Halep'i almak isteyen Nâsîrüddevle Hasan, bu gaye ile Ali b. Halef'i Diyâr-ı Mudar ve Bilâdü'ş-Şâm valiliğine getirmiştir. Ali b. Halef'in Halep'i alması üzerine Mısır hâkimi Muhammed b. Tuğç, 331'de (942) Halef'i yeniden ele geçirerek idaresine de Yânis el-Mu'nisî'yi getirmiştir⁵⁶. Halep üzerindeki Hamdânî-İhşîdî çekişmesi Halep Hamdânîlerinin kuruluşuna giden yolu da açmıştır. Şüphesiz 331'den (942) beri kardeşi Nâsîrüddevle Hasan adına Vâsıt'ta valilik yapan Seyfüddevle Ali'nin en mühim hedeflerinden biri Bilâdü'ş-Şâm idi⁵⁷. Bu amaçla Seyfüddevle Ali, Benî Kilâb'ın desteği ile 333'te (944) İhşîdîlerin naibi Ebü'l-Feth Osman b. Saîd'in idaresindeki Halep'i işgal ederek Halep Hamdânîlerini kurmuştur⁵⁸. Bilahare Seyfüddevle Ali, Ebü'l-Misk Kâfûr'un komutasındaki İhşîdî ordularını hezimete uğratarak Dimaşk'a girmeye muvaffak olmuşsa da buradaki hâkimiyeti uzun sürmemiştir⁵⁹.

Halep'i kontrol altına alan Seyfüddevle öncelikle bölgede dağınık vaziyette bulunan ve nübüvvet iddiası ile ortaya çıkan Karmatî lideri üzerine amcasının oğlu Ebû Tağlib b. Dâvûd b. Hamdân'ı göndermiştir. Seyfüddevle Ali, bu savaşta mağlup ve esir edilen amcasının oğlunu kurtarmak için 336'da (947) Humus yakınlarında Vâdiyü'l-Arab köyünde karşı karşıya geldiği Karmatileri yenmiştir⁶⁰. Birkaç yıl sonra da 343'te (954) Seyfüddevle Ali'nin Bizans ile meşgul olmasından istifade eden Benî Kilâb Kabilesi, Bâlis yakınlarında isyan etmiştir. Bizans seferini sonlandıran Seyfüddevle Ali, Bâlis'te karşılaştığı kabile mensuplarını dağıtmış ve esir aldığı kadın ve çocukları da iade etmiştir⁶¹. Bir sonraki yıl Ukayl, Kuşeyr ve Aclân gibi kabilelerin isyanı ile karşılaşan Seyfüddevle, kargaşa ve yağmaya girişen bu kabileleri cezalandırmak için 344'te (955) harekete geçmiş ve Selemiye'de hezimete uğrattığı asileri el-Cezîretü'l-Furâtiyye'ye sevk etmiştir⁶².

Kabilelerin sebep oldukları isyanların yanı sıra bazen de şehir idarecilerinin irtikâp ettikleri zulümlerden dolayı isyanlar patlak vermekteydi. Nitekim Harranlılar 352'de (963) âmilleri Hibetullah b. Nâsîrüddevle'nin zulmünden dolayı onun şehirden uzaklaşmasını fırsat bilerek isyan etmişlerdir. Halep'e giden ve Harran'a dönen Hibetullah, kapıların yüzüne kapatıldığını görmüştür. Bunun üzerine amcası Seyfüddevle'nin yardımına müracaat eden Hibetullah, amcasının bizzat gelişi ile şehri kontrol altına alarak asileri cezalandırmıştır⁶³.

Seyfüddevle Ali'nin en mühim icraatları şüphesiz Bizans'a karşı yaptığı seferlerdir. Halep'e yerleşmeden önce Bizans üzerine gerçekleştirdiği taarruzlar bilinmekle birlikte Halep'in merkez yapılmasından sonra bu girişimlerde belirgin artışlar

⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, çev. Abdülkerim Özeydin, c. 9, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 60-61; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 255.

⁵² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 9:64-65.

⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 9:65; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 257.

⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 9:67-68; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 257.

⁵⁵ Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 261.

⁵⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min târîhi Haleb*, c. 1, thk. Süheyl Zekkâr, (Dimaşk Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997), 106-107.

⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:336-37.

⁵⁸ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:276; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:111-112; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:355; Ebü'l-Fida, *Târîhü'l-Ebü'l-Fidâ*, 1:429; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11:364; Canard, "Hamdanids", 3:129; Abdülkerim Özeydin, "Seyfüddevle el-Hamdânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 37, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 35-36.

⁵⁹ İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 30-31; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:113-115.

⁶⁰ İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 31.

⁶¹ Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 266.

⁶² Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 266.

⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:471-473.

göze çarpmaktadır⁶⁴. Zira Hamdânî-Bizans sınırı Sümeysât'ın kuzeyinden başlayıp Hisn-ı Mansûr, Zibetre, Hades ile Maraş'ın kuzeyinden geçerek Toros sıra dağlarından Kilikya kapılarına ve Lâmis Nehri'ne uzanmaktaydı. Söz konusu sınır kuzey yönünde ise Sumeysât'ın doğusunda Ermeniye'ye uzanmaktaydı⁶⁵. Bizans'ın gücünü yeniden kazanarak el-Cezîre ve Bilâdü's-Şâm'ı kontrol altına almak için taarruzlara başlaması bu sırada Halep'te yeni kurulan Hamdânîler ile karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Nitekim bu saldırılar esnasında Bizans kuvvetleri 333'te (944) Seyfûddeve Ali tarafından Maraş yakınlarında hezimetle uğratılmışlardır⁶⁶. Birkaç yıl sonra ise devam eden savaşların gölgesinde iki taraf arasında akdedilen anlaşma doğrultusunda esir mübadelesi yapılmıştır (335/946)⁶⁷.

Bizans'ın askerî hareketliliği 336'da (947) artış göstermiş ve Bizans komutanı Berdes Phokas komutasında Bilâdü's-Şâm'a yönelik yeni saldırılar başlatılmış ve Seyfûddeve Ali karşısında tutunamayarak geri çekilmiştir. Aynı zamanda Bizans kuvvetleri Seyfûddeve Ali'nin Berzüveyh Kalesi'nde bulunan Ebû Tağlib el-Kürdî'yi (Ebi'l-Hacer el-Kürdî) muhasara etmesinden istifade ederek Hades'i ele geçirerek surlarını tahrip etmişlerdir⁶⁸. Öte yandan Maraş'ı işgal eden Bizans kuvvetleri, Leo b. Berdes komutasında 338'de (949) Tarsûs'a kadar ulaşarak esir ve ganimetler ile dönmüşlerdir⁶⁹. Söz konusu hezimetin intikamını almak isteyen Seyfûddeve Ali, 339'da (950) 30 bin kişilik bir ordu ile Bizans topraklarına girerek başarılı bir harekât icra etmiştir. Ancak dönüş yolunda Hamdânî ordusu, Leon Phokas (Leo b. Berdes Phokas) komutasında Derbû'l-Cevzât olarak tesmiye edilen dar bir boğazda ani bir baskına uğramıştır⁷⁰. "Gazvetü'l-Musibe" yani "Musibet Gazvesi" olarak isimlendirilen bu savaşta Seyfûddeve Ali ordusunun büyük bir kısmını kaybetmiş ve az sayıda adamı ile kurtulmayı başarmıştır⁷¹.

Derbû'l-Cevzât hezimetinden sonra Seyfûddeve Ali, Bizans saldırılarına karşı hudut hattında bulunan ve Halep için önemli olan Ra'bân ve Tellü Hâlid gibi şehirlerin surlarını tahkim etmek için harekete geçmiştir. Bizans birlikleri tahrip edilen Maraş'ın yeniden inşa edilmesini önlemek amacıyla Konstantin b. Berdes Phokas komutasında saldırılar gerçekleştirerek Suruç'u (Serûc) işgal etmiş, Amid ve Meyyâfârikîn'e ulaşarak geri çekilmişlerdir (341/952)⁷². Bir sonraki yıl (342/953) Seyfûddeve Ali, bu sırada Bizans'ın elinde bulunan Müslümanlar için tehdit oluşturan Malatya'ya saldırmak için harekete geçmiştir. Harran ve Dülûk yolundan Toroslara çıkan Seyfûddeve Ali, Derbû'l-Kille yolunu takip ederek Zibetre taraflarına gelmiş ve Malatya'nın çevresine saldırılar gerçekleştirmiştir. Bu sırada Hamdânî kuvvetlerini murakabe eden Bizans komutanı Bardas Phokas, Derb-i Mevzar'da ani bir baskın ile Hamdânî ordusuna saldırmıştır. İki tarafın da kayıplar verdiği bu muharebede Maraş ele geçirilmiş Konstantin b. Bardas Phokas da esir alınmıştır⁷³. Bizans saldırılarından dolayı tahrip olan şehirleri onarmaya öncelik veren Seyfûddeve Ali, 343'te (954) Hades surlarını tamir için kente ulaştığında baskına gelen Bardas Phokas'ı mağlup etmeye muvaffak olmuştur⁷⁴.

Seyfûddeve Ali, 345'te (956) Murat Nehri kıyısına kadar gelerek Hanzit ve Hisn-ı Ziyâd gibi Bizans'a tabi şehirlere saldırarak tahribatlarda bulunmuştur⁷⁵. Seyfûddeve'nin Hanzit ve Hisn-ı Ziyâd'ı yağmalaması üzerine Bizans, Hamdânî sarayındaki gulamlar ile irtibata geçerek Seyfûddeve Ali'yi yakalamayı tasarlamış ancak başarılı olamamıştır (346/957)⁷⁶. Sonuçsuz kalan bu girişimden sonra Jhon Tzimiskes komutasındaki Bizans kuvvetleri 347'de (958) Sümeysât, Erzen ve Amid çevresine saldırılar gerçekleştirmiş ve Ra'bân yakınlarında karşılaştıkları Seyfûddeve Ali'yi mağlup ederek esir ve ganimetler

⁶⁴ Bu çalışmamızda Seyfûddeve Ali'nin Halep Hamdânî emîrliğini kurduktan sonraki gazaları üzerinde durulacağından bundan önce yapmış olduğu faaliyetlere dair teferruatlar verilmemiştir. Şüphesiz Seyfûddeve Ali'nin Bizans'a yönelik tertip ettiği ilk gazası 326'da (937-938) başlamış olup bu sırada Hisn-ı Ziyâd kadar gelen emirin şehri ele geçirerek burada dokuz gün kaldığı kaydedilmektedir. 328'de (939-940) ise Kâlikâlâ'ya yani Ezurum'a kadar uzanan saldırılar gerçekleştirmiştir, bkz. İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 27.

⁶⁵ Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 294.

⁶⁶ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:276-277.

⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:401.

⁶⁸ İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 32; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:119.

⁶⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:145; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:120.

⁷⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:158; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:416; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:120.

⁷¹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:120-121.

⁷² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:178; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:429; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 34.

⁷³ el-Antâkî, *Târîhü'l-Antâkî*, 83; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 34-35; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:121-122.

⁷⁴ el-Antâkî, *Târîhü'l-Antâkî*, 84-85; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 33; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:439; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:123.

⁷⁵ el-Antâkî, *Târîhü'l-Antâkî*, 85-87; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 36; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:447-448; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:123-124.

⁷⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:124.

ile Kostantiniyye'ye dönmüşlerdir⁷⁷. Benzer şekilde 348'de (959) Bizans kuvvetleri el-Hârûniye'yi işgal ederek Amid önlerine gelmiş ve daha sonra Bilâdü's-Şâm'da tahribatlarda bulunarak geri çekilmişlerdir⁷⁸. Söz konusu saldırılara cevap olarak Seyfüddevle Ali 349'da (960) Harşene'ye kadar ulaşmış ve dönüşte kayalık ve dar bir geçit olan Mağâratü'l-Kuhl'da Leon Phokas'un kurduğu pusuya düşerek esir verip hazinelerini kaptırarak salimen dönebilmıştır⁷⁹.

Leon Phokas'ın Mağaratu'l-Kuhl galibiyetinden sonra Girit zaferinden başarı ile dönen kardeşi Nikephoros Phokas, doğu domestikosu olarak atanmıştır. Şüphesiz Nikephoros Phokas'ın tayini bundan sonraki süreçte hudut hattındaki savaşların alanını Hamdânîlerin merkezine doğru kaydırmıştır⁸⁰. Öncelikle Kilikya bölgesi üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen Nikephoros Phokas, bu coğrafyaya açılan Toros ve Amanoslardaki geçitlerin kontrol altına alınması için büyük gayret göstermiştir⁸¹. Bu stratejinin bir sonucu olarak 351'de (961) Kayseriyye'de büyük bir ordu toplayarak 'Ayn Zerbe, Ra'bân, Dülük, Maraş, Ayntâb ve Menbic'i alarak Halep'e giden bir yol açmak istemiştir⁸².

Bu stratejide başarılı olduğu anlaşılan Nikephoros Phokas, bilahare Halep önlerine ulaşarak Seyfüddevle Ali'yi mağlup etmiştir⁸³. 22 Zilkade'de (12 Aralık) şehre giren Bizans kuvvetleri sekiz gün boyunca katliam yapmış ve Seyfüddevle Ali'nin sarayı ed-Dareyn'i de yıkmışlardır⁸⁴. Halep'in düşmesinden sonra Nikephoros Phokas, 352'de (963) Kilikya bölgesinin suğûr şehirlerinden biri olan Semendû'ya vardığında Bizans İmparatoru II. Romanos'un ölüm haberini almıştır. Bunun üzerine Kostantiniyye'ye giden Nikephoros Phokas'ın imparatorluk tahtına oturmasından sonra doğu domestikosluğuna John Tzimiskes tayin edilmiştir⁸⁵.

İmparatorun çekilmesinden sonra Kinnesiren'den Halep'e dönen Seyfüddevle Ali, tahrip edilen evleri onarmış ve esirlerin serbest bırakılması için Bizans ile barış anlaşması akdetmiştir⁸⁶. İbn Miskeveyh⁸⁷, Seyfüddevle Ali'nin gulamı Necâ'nın 352'de (963) Tarsuslular ile Bizans topraklarına girdiğini ve bu sırada Seyfüddevle Ali'nin de iki yıl önceki rahatsızlığından dolayı geçitlerde beklediğini söylemektedir. Seyfüddevle Ali hastalandığı için Bizans'a yönelik seferler yapamamış ve bu amaçla suğûr hattında bulunan emirlerini görevlendirmiştir. Suğûr emirlerinin Bizans üzerine düzenledikleri başarısız akınlar Bizans domestikosu John Tzimiskes'in Kilikya bölgesindeki şehirleri işgal etme gerekçesi olmuştur. Bizans kuvvetleri Adana'yı istila ederek Masîsa önlerine gelmiş ve kentin surlarında yaklaşık altmış civarında gedik açmalarına rağmen başarılı olamamışlardır. Bu sırada Masîsalıların yardım talebi üzerine Tarsûs'dan gönderilen destek kuvvetleri de Adana yakınlarında hezimete uğratılmışlardır. Mağlup olarak çekilen kuvvetler yakınlarda bulunan bir tepeye sığınarak kurtulmaya çalışmışlarsa da Jhon Tzimiskes'in gazabından kurtulamamışlardır. Söz konusu tepe ölenlerin kanlarından dolayı bu tarihten sonra Tellü'd-Dem olarak anılagelmiştir (352/963)⁸⁸.

İmparator Nikephoros Phokas, 353'te (964) büyük bir ordunun başında yeniden Kilikya'ya yönelmiş 'Ayn Zerbe ve Adana (Ezine) gibi şehirler başta olmak üzere Bilâdü's-Şâm'a giden yolların üzerinde bulunan yirmiyeye yakın kaleyi kontrol altına almıştır. Ancak bu başarılarla rağmen imparator beklenmedik bir şekilde Kayseriye civarında inşa ettirmiş olduğu karargâhına dönmüştür⁸⁹. İmparatorun kışın yaklaşması, fiyat artışları, ordu arasında yayılan veba gibi bazı sebeplerden

⁷⁷ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 88-89; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:125; Canard, "Hamdanids", 3:129; Ömer Tokuş, *Başlangıştan Mirdâsîlerin Sonuna Kadar Bilâdü's-Şâm'da Müslüman-Bizans Münasebetleri*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020), 104.

⁷⁸ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 92; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:455; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:125.

⁷⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:221; el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 94; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:459; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:127.

⁸⁰ Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 304; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 1, çev. Fikret Işıltan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008), 23.

⁸¹ Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 306.

⁸² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:232-233; el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 97; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:464-465; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:128-129; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraus), *Abû'l-Farac Tarihi*, I, Süryanice'den İngilizceye trc. Ernest A. Wallis Budge, Türkçe çev. Ömer Rıza Doğrul, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 262.

⁸³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:234-236; el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 97-99; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:465-467; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:129-130. Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 1:262; Ebû'l-Fidâ, *Tarihu Ebî'l-Fidâ*, 1:442.

⁸⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:234-236; Urfalı Mateos *Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 5; İbn Zâfir el-Ezdi, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 38; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:465-467; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:131-134; Ebû'l-Fidâ, *Tarihu Ebî'l-Fidâ*, 1:441.

⁸⁵ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 100-102; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:473-474; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:136.

⁸⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:139-40.

⁸⁷ *Tecâribü'l-ümem*, 6:234-36.

⁸⁸ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 104-105; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:136.

⁸⁹ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 107; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:476, 478-479; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:135-36.

dolayı çekildiği ileri sürülmektedir⁹⁰.

İmparator Nikephoros Phokas, 354'te (965) yeniden Kilikya bölgesine yöneldiğinde Bizans'a karşı koyamayacağını gören Masîsa ve Tarsûs halkı elçi göndererek imparatora mal ve vergi karşılığında eman istemişlerdir. İlk anda bu teklifi kabul eden İmparator daha sonra Tarsûsluların ekonomik açıdan yaşadıkları sorunları öğrenince verdiği emanı kaldırmıştır. 13 Recep'te (15 Temmuz) şehre giren imparator çok sayıda kişiyi öldürmüş, kurtulanları da Kostantiniyye'ye sevk etmiştir. Halka taşıyabildikleri şeyleri alarak şehri terk etmelerini, onun dışındakileri bırakmasını emretmiştir⁹¹. İmparator, Tarsûs'u Müslüman topraklarına yapılacak saldırılar için bir merkez haline getirmek için tahkim etmiştir. Öte yandan Masîsa'ya da Bizans valisi tayin ederek bölgedeki hâkimiyetini güçlendirmiştir⁹².

Dâhilde yaşadığı sorunlardan dolayı bölge ile ilgilenemeyen Seyfûddeve Ali, 355'te (966) Bizans ile esir mübadelesi yaparak Ebû'l-Fevâris Muhammed b. Nâsirüddeve ve Ebû Firâs'ı kurtarmaya muvaffak olmuştur⁹³. Bütün bunlara rağmen büyük bir zaaf içerisinde bulunan Hamdânîler, mezkûr tarihten sonra Bizans'a karşı varlık göstermekten aciz kalmış Meyyâfârikîn, Amid, Nusaybin ve Darâ gibi kentler yağmalanmış⁹⁴ ve bu saldırılardan Bâlis ve Menbic gibi yerler de nasibini almıştır⁹⁵. Bu hadiselerden sonra Seyfûddeve Ali 10 Safer 356⁹⁶ (25 Ocak 967) veya 25 Safer 356'da⁹⁷ (9 Şubat 967) Halep'te vefat etmiş ve Meyyâfârikîn'e götürülerek kendisinin inşa ettiği türbeye defnedilmiştir⁹⁸. İbn Zâfir⁹⁹, Seyfûddeve Ali hakkında verdiği bilgilerde onun Bilâdü Ermîniyye ve Diyâr-ı Bekr'den er-Rân'a kadar ulaşan alana hâkim olduğunu söylemektedir. Daha sonra Halep, Suğûru'l-Cezîriyye'ye dâhil olan Tarsûs, 'Ayn Zerbe, Masîsa ve çevresindeki yerleri kontrolüne aldığını, Bizans ile yaklaşık 40 savaş yaptığını ve birçok şair ve âlimi himaye ettiğini de eklemektedir.

Seyfûddeve Ali'nin ölümünden sonra yerine Meyyâfârikîn'de babasının naibliğini yapan oğlu Sa'düddeve Ebû'l-Me'âli Şerîf (356-381/967-991) geçmiştir¹⁰⁰. Meyyâfârikîn'den çağrılan Sa'düddeve, Halep'e ulaştığında babasının gulamı Hâcib Kargûye'nin tahakkümü altına girmiştir. Şüphesiz Seyfûddeve'nin vefatıyla beraber Antakya valisi olan Beşâre ve Takî (Bukâ) adında iki gulamın liderliğinde mücadeleye koyulmuşlardır¹⁰¹.

Seyfûddeve Ali'nin defnedilmesinden sonra Meyyâfârikîn'i annesi Ümmü'l-Hasan'a bırakan Sa'düddeve Halep'e doğru yola koyularak 20 Rebiyülevvel 356'da (5 Mart 967) şölen eşliğinde kente girerek babasının tahtına geçtiğinde, yanı başındaki kürsüye de Kargûye oturmuştur¹⁰². Sa'düddeve tahta oturduğunda dayısı aynı zamanda Seyfûddeve Ali'nin amcası olan ünlü şair Ebû Firâs'ın muhalefeti ile karşılaşmıştır. Bu isyan Ebû Firâs'ın sığındığı Saded şehrine gönderilen Kargûye komutasındaki Hamdânî kuvvetleri tarafından bastırılmış ve Ebû Firâs'ın kesik başı da yeğenine gönderilmiştir (357/968)¹⁰³.

Sa'düddeve'nin emîrliği ile birlikte Hamdânîlerin idarî yapısında gulamların rolünün belirgin bir şekilde artmaya başladığı müşahede edilmektedir. Öyle ki, Hacıb Kargûye elde ettiği gücün tesiriyle Sa'düddeve'yi Halep'ten uzaklaştırmak için girişimde bulunmuştur. Sa'düddeve'nin 357'de (968) bir Bizans saldırısını durdurmak için Bâlis'e gittiğinde Kargûye Halepliler ve Bekcûr ile anlaşıp Halep'in idaresini ele geçirmiş ve Sa'düddeve'ye gönderdiği haberde "Halep halkı seni istemiyor ve dönmene izin vermiyor. Annenin yanına git" demiştir¹⁰⁴. Bunun üzerine Halep'e gelen Sa'düddeve şehre

⁹⁰ Takkûş, *Târihü'l-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 314.

⁹¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 6:249-251; el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 107-108; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 37-38; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:482-483; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:136-137.

⁹² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 6:249-251; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:482-83.

⁹³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 6:259; el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 113-114; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:494; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:139-140.

⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:493; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 1:265.

⁹⁵ İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 38-39.

⁹⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:144.

⁹⁷ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 117; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 39.

⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:499-500; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 11:184; Ebû'l-Fidâ, *Tarihu Ebî'l-Fidâ*, 1:446. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11:449.

⁹⁹ *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 24.

¹⁰⁰ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 120; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:500; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 47.

¹⁰¹ İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 47; Takkûş, *Târihü'l-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 318.

¹⁰² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:146; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11:451; Canard, *Historie de la Dynastie des H'amdaniides*, 669.

¹⁰³ İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 48; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:505; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:148.

¹⁰⁴ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 133; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 48; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:150. Canard, "Hamdanids", 3:129; el-Antâkî, 357 (968) yılının sonlarında Bizans kuvvetlerinin Bilâdü's-Şâm'a yöneldiğini ve bundan dolayı endişelenen Sa'düddeve'nin Halep'i terk ederek Bâlis'e gittiğini söylemektedir. Şüphesiz bu durum Hamdânî emîrinin Halep'i terk

alınmayınca Harran ve Erzen üzerinden Meyyâfârikîn'de bulunan annesinin yanına gitmeye karar vermiştir. Sa'düddeve, Meyyâfârikîn önlerine ulaştıktan 3 gün sonra annesi tarafından içeri alınmıştır¹⁰⁵.

Sa'düddeve'nin Meyyâfârikîn'e gitmesinden sonra Karguye ve Bekcûr Halep'in idaresini aralarında taksim etmişlerdir. Buna göre minberde her ikisi adına hutbe okunurken sikkelerde ise sadece Bekcûr'un ismine yer verilmiş, Bekcûr emîr, Kargûye ise hacib olarak tayin edilmiştir¹⁰⁶. Sa'düddeve, Meyyâfârikîn'deki ikameti esnasında Ma'arratunuman valisi Züheyr'den aldığı davet ile Hama'ya gitmeye karar vermiştir. Meyyâfârikîn'den ayrılarak Menbic'e gelen Sa'düddeve, hazırlıklarını tamamlayarak Halep'e hareket etmiş ve Ramazan 358'de (Temmuz-Ağustos 969) Halep'i kuşatmıştır. Halep'in muhasara altına alınması üzerine Kargûye ve Bekcûr'un talebi doğrultusunda Bizans, Halep'e Petras Phokas (Turbâzî) komutasında bir ordu sevk etmiştir. Bizans ordusunun yaklaşmakta olduğunu öğrenen Sa'düddeve ise ablukayı kaldırarak Ma'arratunuman'a gitmiştir. Bu hadiseler cereyan ederken Ebû Tağlib de Harran ve Meyyâfârikîn'i Halep Hamdânîlerinin elinden almıştır¹⁰⁷.

Bizans birlikleri 358'de (969) Antakya'yı işgal ettikten sonra Sa'düddeve ve Kargûye arasındaki rekabetin gölgesinde Halep önlerine gelerek şehri yaklaşık bir ay muhasara ettikten sonra içeriye girmeye muvaffak olmuşlardır. Şehre girdikten sonra kaleye sığınan Kargûye'yi bir süre ablukaya alan Bizans, İbnü'l-Adîm'de maddeleri ayrıntılı bir şekilde nakledilen Müslümanlar açısından küçük düşürücü bir anlaşma yapmıştır (Safer 359/Aralık-Ocak 969-970)¹⁰⁸. Halep'i yöneten Kargûye ve Bekcûr'un arası Zilhicce 364'te (Ağustos-Eylül 975) bozulmuş ve Kargûye, Bekcûr tarafından tevkif edilmiştir. Bunun üzerine Kargûye'nin adamları Humus'ta bulunan Sa'düddeve'yi Halep'e davet edince, Sa'düddeve bölgenin önemli bir askerî gücü olan Benî Kilâb ile ittifak yaparak onlara Humus'u vermiştir¹⁰⁹. Halep'e gelen Sa'düddeve, dört aylık bir muhasaradan sonra şehre girmiş ve kaleye kapanan Bekcûr'u kuşatmıştır. Bekcûr, sığındığı kalede erzakı tükendiği için Sa'düddeve ile müzakere yaparak eman talebinde bulunmuştur. Eman isteği kabul edilen Bekcûr Humus, Rakka ve Rahbe şehirlerinin yönetimine getirilmiştir (367/977)¹¹⁰.

Halep'e yerleşen Sa'düddeve artan Bizans baskısından dolayı Fâtîmîlere yakın bir siyaset takip etmeye karar vermiştir. Bu gaye ile Abbâsîler adına okunan hutbeyi sonlandırıp Fâtîmî halifesi el-Azîz adına hutbe okutarak, ezana Şîilerin önemli bir şiarı olan "*Hayye alâ hayri'l-amel, Muhammedün ve Aliyyün hayrül-beşer*" ibaresini eklemiştir¹¹¹. Bizans baskısının bitmesinden sonra Sa'düddeve, eş-Şerif Ebü'l-Hasan İsmail b. En-Nâsır el-Hasanî'nin başkanlık ettiği bir heyeti Bağdat'a göndererek Adüddeve'nin Bahtiyar karşısında elde ettiği galibiyeti kutlamış, bunun karşılığında halife Tâî' kendisine hilat ile birlikte "Sa'düddeve" lakabını vermiştir¹¹².

Daha önce Sa'düddeve'nin Bekcûr ile anlaşma yaparak onu Humus'a tayin ettiğini yazmıştık. Humus'a yerleşen Bekcûr'un 1 Rebiyülevvel 373'te (13 Ağustos 983) yeniden Halep'i ele geçirmeye yönelik emeller taşıması üzerine Sa'düddeve ile Bekcûr'un arası bozulmuş ve Sa'düddeve, Humus'u terk etmesi için Bekcûr'u zorlamıştır. Bu gelişmeler karşısında Bekcûr, Fâtîmîler ile yazışarak onları Halep'i işgal etmeye teşvik etmiştir. Fâtîmî halifesi el-Azîz, Bekcûr'un daveti üzerine Dımaşk ordu komutanı Alptekin ve Minşâ b. İbrahim el-Ferrâr'a mektup göndererek Dımaşk'ı Bekcûr'a bırakmalarını ve Halep üzerine gidecek orduya destek vermelerini emretmiştir. Fâtîmîlerin desteği ile Halep'e gelen Bekcûr'a karşı koyamayan Sa'düddeve, Bizans'tan yardım alınca Bekcûr kuşatmayı kaldırarak Humus'a dönmüştür¹¹³.

Halep üzerindeki güç çekişmelerinden olsa gerek Sa'düddeve, 376'da (986) ikinci kez Fâtîmîler adına hutbe okutmuştur. Öte yandan Fâtîmîler, Dımaşk'a tayin edilen Bekcûr'un halka kötü davranması üzerine onu azlederek Münir el-Hâdim komutasında ordu sevk etmişlerdir. Münir el-Hâdim'e karşı varlık gösteremeyen Bekcûr, Dımaşk'tan ayrılarak Rakka'ya yerleşmek zorunda kalmıştır¹¹⁴. Rakka'da ikamet eden Bekcûr'un Halep üzerindeki emelleri son bulmamış ve bu amaçla Halep'e yapacağı yeni bir sefer için Fâtîmîlerin yardımına başvurmuştur. Bekcûr'un Fâtîmîler ile yakınlaşması üzerine

etmesinin gerekçesini ve Karguye'nin idareye el koymasının nedenlerini açıklamaktadır, bkz. el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 124-25.

¹⁰⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:150.

¹⁰⁶ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 133-135; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:150.

¹⁰⁷ İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 49; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:151-152.

¹⁰⁸ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 135-136; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, 8:512-513, 518-519; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:152-157.

¹⁰⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:158-159.

¹¹⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:159.

¹¹¹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:159-160.

¹¹² İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 50; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:160.

¹¹³ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 200-201; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 51; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:163-164.

¹¹⁴ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:164.

Sa'düddeve de Bizans İmparatoru II. Basileuos'a müracaat etmiştir¹¹⁵. Halep'i Muharrem 381'de (Mart-Nisan 991) kuşatan Bekcûr'a Rakka ve Humus arasındaki toprakların idaresi vaat edilmişse de Bekcûr teklifi kabul etmeyerek Nâ'ûra'da yaptığı savaşta hayatını kaybetmiştir¹¹⁶. Bekcûr'un öldürülmesinden sonra Sa'düddeve, Rakka'ya ilerleyerek onun mallarını ve ailesini ele geçirmiştir¹¹⁷. Sa'düddeve 25 Ramazan 381'de (5 Aralık 991) hastalanarak felç geçirmiş ve beş ay süren rahatsızlık evresinden sonra vefat etmiştir. Naaşı Rakka'ya taşınan Sa'düddeve şehrin karşısında bulunan bir türbeyle defnedilmiştir¹¹⁸.

Sa'düddeve ölmeden önce yerine oğlu Saîdüddeve Ebü'l-Fezâ'il Saîd'i (381-392/991-1002) vasiyet etmiş ve ona vasi olarak da el-Emir Ebû Muhammed Lü'lü el-Kebîr es-Seyfî el-Cerrâhî'yi atamıştır¹¹⁹. Sa'düddeve vefat edince askerler ve gulamlar bir araya gelerek Saîdüddeve'ye biat etmişlerdir. Çocuk yaşta ve tecrübesiz olan Saîdüddeve'nin müdebberi Lü'lü çok geçmeden kızını Saîdüddeve ile evlendirerek emîrliğin tek hâkimi konumuna erişmiştir. Bu gelişmelerin Hamdânîlerin hizmetinde bulunan diğer gulamları rahatsız ettiği ve bundan dolayı Vefâ es-Saklabî, Beşâre el-Hâdim, Rabâh es-Seyfî gibi bazı gulamların kalabalık maiyetler ile Fâtîmîlere sığındığı kaydedilmektedir¹²⁰. Şüphesiz bu durum Halep Hamdânîlerinin siyasî ve askerî açıdan güç kaybetmesine neden olmuştur.

Fâtîmî ve Bizans ikileminde kalan ve her iki gücün baskılarından dolayı mütemadiyen taraf değiştiren Hamdânîler, takip ettikleri bu siyasetten dolayı büyük baskılara maruz kalmışlardır. Bekcûr'un veziri ve kâtibi olup onun ölümünden sonra Mısır'a giden Ebü'l-Hasan Ali b. e-Hüseyin el-Mağribî'nin Halep'i almak için Fâtîmîleri teşvik etmesi Hamdânîler açısından sıkıntılı süreçleri beraberinde getirmiştir¹²¹. Bu gelişmelerden sonra Halep'i istila etmeye karar veren el-Azîz, Mencuteğîn et-Türkî komutasında 30 bin kişilik bir orduyu Halep üzerine göndermiştir. Halep'i muhasara altına alan Mencuteğîn et-Türkî'ye şehrin önlerinden ayrılması karşılığında mal verme, itaat etme, Fâtîmîler adına hutbe okutma, sikke darp etme gibi tekliflerde bulunmuştur. Ancak bu öneriler kabul edilmeyince Halep emîri Bizans'tan yardım istemeye karar vermiştir. Mencuteğîn et-Türkî, 381-384 (991-994) yılları arasında Halep'i üç kez muhasara altına almış ve 382'deki (992) kuşatma yaklaşık otuz üç gün sürmüştür. Durumun ciddi bir hal alması üzerine Bizans imparatoru II. Basileuos, Antakya valisi Michael Bourtzes'e Halep'e yardım etmesi için talimat vermiştir¹²².

Bizans birliklerinin harekete geçmesiyle Mencuteğîn et-Türkî, Mısır'dan deniz yolu ile gelen yardımla 384'te (994) Asi (Maklûb) Nehri yakınlarında Bizans kuvvetlerini mağlup ederek yeniden Halep'i kuşatmıştır¹²³. Bunun üzerine bizzat Halep'e gitmeye karar veren imparator 385'te (995) kente yaklaştığında Mencuteğîn et-Türkî kuşatmayı kaldırarak Dimaşk'a çekilmiştir¹²⁴. Halep'e giren II. Basileuos Halepliler ile yaptığı anlaşmayı yenileyerek şehirde ikamet eden Hristiyanların lehine bazı düzenlemeler yapmıştır. Bilahere Şeyzer ve Humus'u alıp başarısız olan Trablus ablukasından sonra ülkesine dönmüştür¹²⁵. Fâtîmî halifesi el-Azîz, Mencuteğîn et-Türkî'nin Dimaşk'a çekilmesi ve imparatorun Bilâdü's-Şâm'daki faaliyetlerini haber alınca, bizzat ordunun başında Halep'e yürümeye karar vermiştir. Gelişmeleri öğrenen Halep emîri ve hâcibi, Bedr el-Hamdân aracılığı ile el-Azîz'in himayesine girmeyi kabul ederek anlaşma yapmaya muvaffak olmuşlardır¹²⁶. Fâtîmî ve Bizans rekabetinin arasında kalan Hamdânî emîri Saîdüddeve, 15 Safer 392'de (3 Ocak 1002) Lü'lü veya cariyeleri tarafından zehirletilmek suretiyle öldürülmüştür¹²⁷.

Saîdüddeve'nin ölümü ile devleti fiilî olarak kontrol altına alan Lü'lü, Saîdüddeve'nin küçük çocukları Ebü'l-Hasan Ali ve

¹¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 9:53-54; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:164-165.

¹¹⁶ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 220-221; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 51; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 9:74-76; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:165.

¹¹⁷ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 122; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 52-53; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 9:74-76; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:165-166.

¹¹⁸ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 123; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 54; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 9:76-77; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:166.

¹¹⁹ İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 55; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 9:77; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:168.

¹²⁰ İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 55; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:168.

¹²¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 9:77; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:180-81.

¹²² el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 223-25; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 56-57; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 9:77; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:168-72. Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 1:274.

¹²³ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 226; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:171.

¹²⁴ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 228; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 57; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:171-172.

¹²⁵ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 228-230; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:172-173; Canard, "Hamdanids", 3:130.

¹²⁶ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 233.

¹²⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:174.

Ebü'l-Me'âlî Şerîf adına emîrlik yapmaya başlamıştır. Halep'e tek başına hâkim olan Lü'lü, 394'te (1004) Saîdüddeve'nin haremini ve çocukları Ebü'l-Hasan Ali ve Ebü'l-Me'âlî Şerîf'i Mısır'a gönderince Hamdânîlerin Halep hâkimiyeti fiilen son bulmuştur¹²⁸. Öte yandan Ebü'l-Heycâ b. Sa'düddeve ise Bizans imparatoru II. Basileuos'un yanına giderek ona sığınmış ve daha sonra da kendisine onur nişanesi olarak "magistor" unvanı verilmiştir¹²⁹. Lü'lü'nün Muharrem 399'da (Eylül-Ekim 1008) ölmesinden sonra yerine geçen oğlu Mansûr'un siyasî ve idarî açıdan vasat bir görünüm sergilemesi ve Haleplilere karşı olumsuz tutumlarından dolayı Halepliler Bizans'a sığınan Ebü'l-Heycâ'yı Halep'e davet etmek için Mervânî emîri Mümehhidüddeve'yi aracı yapmışlardır. Kayınpederi Mümehhidüddeve'nin tavassutu ile Halep'e dönmesine izin verilen Ebü'l-Heycâ, önce Meyyâfârikîn'e gitmiş ve akabinde de maddî bazı vaatler ile etrafına topladı Benî Kilâb Kabilesi ile birlikte Halep'e doğru yola koyulmuştur. Fâtımîlerden aldığı destek ile Halep'e gelmekte olan Ebü'l-Heycâ'ya karşı tedbir alan Mansûr, aynı zamanda Ebü'l-Heycâ ile birlikte hareket eden Benî Kilâb ile irtibara geçerek onları bu ittifaktan ayrılmaya ikna etmiştir. Halep surları dışında Nakra adlı mevkiye taraflar karşı karşıya geldiğinde Benî Kilab mensupları yaptıkları anlaşma mucibince Ebü'l-Heycâ'nın saflarından ayrılmışlardır. Böylece hezimete uğrayan ve bütün her şeyini kaybederek savaş alanından kaçmak zorunda kalan Ebü'l-Heycâ 400'de (1009/1010) yeniden Bizans'a sığınmıştır¹³⁰.

Sonuç

X. asırda Musul ve Halep ile birlikte el-Cezîre ve Bilâdü's-Şâm'ın büyük bir kısmına hâkim olan Hamdânîler, Abbâsîlerin askerî ve idarî açıdan gerilemesinden istifade ederek hâkimiyet alanlarını Bağdat yakınlarına kadar genişletmişlerdir. Önceleri Musul'u idare eden Hamdânîler, Bağdat'ta yaşanan hadiseleri yakından takip ederek halifelik sarayındaki çekişmelere bizzat müdahil olmuşlardır. Bağdat ve halife üzerinde tahakküm kuran, siyasî ve askerî gücü elinde bulunduran Büveyhîlere belirli miktarda vergi ödeyen Hamdânîlerin, bu coğrafyada yaşanan ve kargaşaya neden olan hadiselerden istifade ederek zaman zaman bu vergiyi göndermekten imtina ettikleri görülmektedir. Müstakil bir devlet yapısına sahip olan Hamdânîler, Bağdat'taki mücadelelere müdahil olmuş ve zaman zaman da halifelerin yardım taleplerini geri çevirmeyerek siyasî ve askerî güçlerini ispatlama imkânı bulmuşlardır. Ancak Musul Hamdânî emîri Nâsîrüddevle Hasan'ın hayatının sonlarına doğru oğlu Ebû Tağlib tarafından tevkif edilmesi Hamdânîlerin Musul hâkimiyetinin sonunu hazırlamıştır. Nitekim Nâsîrüddevle Hasan'ın tevkifinden sonra Hamdânî hanedan üyeleri arasında tevellüt eden rekabeti yakından takip eden Büveyhîler, Musul'a askerî kuvvetler sevk ederek Ebû Tağlib'in şehri terk etmesini sağlamıştır. Böylece Musul'u kontrol altına alan Büveyhîler şehrin idaresine kendilerine bağlı amiller tayin etmişlerdir.

Musul'un yanı sıra Halep'i de idare eden Hamdânîlerin, Bilâdü's-Şâm'daki hâkimiyetlerinde temayüz eden en önemli şahsiyet Nâsîrüddevle Hasan'ın kardeşi Seyfüddevle Ali'dir. Halep'i alarak Halep Hamdânî emîrliğini kurmaya muvaffak olan Seyfüddevle Ali, Bizans ile yaptığı kırk civarındaki gaza ile meşhur olmuştur. Bizans'ın Bilâdü's-Şâm'a yönelik saldırıları karşısında bir set oluşturan Seyfüddevle Ali'nin 356'daki (967) ölümü Hamdânîleri zayıflatmıştır. Nâsîrüddevle Hasan ve Seyfüddevle Ali'nin ölümlerinden sonra Hamdânîlerin çöküş sürecine girmesi Hamdânîlerin hâkimiyetinin güçlü şahsiyetler ile bağlantılı olduğunu göstermektedir. Son yıllarda içerde yaşanan çekişmelerin yanı sıra Bizans ve Fâtımî saldırılarının artması Hamdânîlerin Halep'deki egemenliğinin de sonunu getirmiştir. Hamdânîler hakim oldukları Musul ve Halep ile daha başka şehirlerde sikkeler darp etmiş ve siyasî-idarî teşkilatın tezahürü olarak hâcib, kâdı, amil ve vali gibi görevliler de istihdam etmişlerdir. Şüphesiz idarî teşkilata dair bu tasarruf Hamdânîlerin bağımsız bir siyasî teşekkül gibi hareket ettiklerini göstermektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

¹²⁸ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:174. Sobernheim, "Hamdaniler", 5/1:181; Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, 65.

¹²⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:174.

¹³⁰ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 315-317; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 57-58; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:177-179.

Kaynaklar

- "Gazanfer". *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. 4:730. Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Beysanoğlu, Şevket. *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi (Başlangıçtan Akkoyunlular'a Kadar)*. C. I. Ankara: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2003.
- Bosworth, Clifford Edmund. *İslâm Devletleri Tarihi*. Çeviren E. Merçil ve M. İpşirli. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1980.
- Brockelmann, Carl. *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*. Çeviren Neşet Çağatay. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.
- Canard, Marius. "Hamdanids". *Encyclopaedia of Islam*, 3:125-131. Leiden: Brill, 1971.
- Canard, Marius. *Historie de la Dynastie des H'amdanides de Jazîra et de Syrie*. Alger: Publications de la Faculté des Letters D'Alger, 1951.
- Ebî Zekeriyâ el-Ezdî. *Târîhü'l-Mevsil*. Tahkik Ahmed Abdullah Mahmûd. C. 2. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.
- Ebü'l-Fidâ. *Tarihu Ebi'l-Fida*. Tahkik Mahmud Deyyub, C. 1. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Ekinci, Abdullah. *Ortadoğu'da Marjinal Bir Hareket: Karmatîler (Ortadoğu'da İlk Sosyalist Yapılanma)*. Ankara: Odak Yayınevi, 2005.
- el-Ömerî. *Mesâlikü'l-ebâr fî memâlikü'l-emsâr*. Tahkik Kamil Süleyman el-Cebûrî-Mehdî en-Necm. C. 26. Beyrut, 1971.
- es-Sâmir, Faysal. *ed-Devletü'l-Hamdâniyye fî'l-Mevsil ve Haleb*. C. 1, Bağdat: Matba'atü'l-İmân 1970.
- es-Sulî, Ahbârü'r-Razî-billâh ve'l-Müttakî'lillâh ev. *Târîhü'd-Devleti'l-Abbasiyye min sene 322 ila 333 min Kitâbi'l-Evrâk*. Tahkik J. Heyworth Dunne. Beyrut, 1983.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraus). *Abû'l-Farac Tarihi*. Süryanice'den İngilizceye Çeviren Ernest A. Wallis Budge, Türkçe Çeviren Ömer Rıza Doğrul. C. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Güner, Ahmet. "Nâsirüddeve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32:402-403. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Houtsma, M. TH. "Abdullah". *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, 1:32. Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- İbn Hallikân. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'iz-zamân*. Tahkik İhsan Abbas, C. 2. Beyrut: Dârü Sâdr, t.y.
- İbn Miskeveyh. *Tecâribü'l-ümem ve teâkübü'l-himem*. Tahkik Ebü'l-Kâsım İmâmî, C. 5-7. Tahran: Suruş, 1998, 2000, 2001.
- İbn Zâfir el-Ezdî. *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye bi'l-Mevsil ve Haleb ve Diyâr-ı Bekr ve's-suğûr*. Tahkik Temîme er-Ravvâf. Dimaşk: Dâru Hassân, 1985.
- İbnü'l-Adîm. *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*. Tahkik Süheyl Zekkâr. C. 1. Dimaşk Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997.
- İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*. Çeviren Abdülkerim Özaydın. C. 9. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*. Çeviren Ahmet Ağırakça. C. 7-8. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İbnü'l-Ezrak. *Târîhü Meyyâfârikîn*. Tahkik Kerîm Fârûk el-Hûlî-Yusuf Baluken. İstanbul: Nubihar, 2014.
- İbnü'l-Kalânîsi. *Târîhu Dimaşk 360-555*. Tahkik Süheyl Zekkâr. Dimaşk: Dâru Hassân 1983.
- İbnü'l-Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Çeviren Mehmet Keskin. C. 11. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. "Hamdaniler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 15:446-447. İstanbul: İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. "Hüseyn b. Hamdân b. Hamdûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18:548-549. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Özaydın, Abdülkerim. "Gazanfer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 13:431-432. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Özaydın, Abdülkerim. "Seyfûddeve el-Hamdânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37:35-36. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. Çeviren Fikret Işıltan. C. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008.
- Sami el-Keyyâlî. *Seyfûddeve ve Asrû'l-Hamdaniyyin*. Haleb: Matbaatü'l-Hadise, 1939.
- Sobernheim, M. "Hamdaniler". *Milli Eğitim İslam Ansiklopedisi*, 5/1:179-182. Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Taberî. *Târîhü't-Taberî*. Tahkik Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. C. 10. Kahire: Dârü'l-Ma'arif bi-Mısır, t.y.
- Takkûş, Muhammed Süheyl. *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2008.
- Tellioğlu, Ömer. "Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah'ın Cami'ü'Düvel'inden Hamdaniler Kısımının Metin Neşri ve Tercümesi". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1994.
- Tokuş, Ömer. "Hamdânîler (Siyâsî, İçtimaî, İlmî ve Kültürel Hayat)". Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2006
- Tokuş, Ömer. *Başlangıçtan Mirdâsîlerin Sonuna Kadar Bilâdü's-Şâm'da Müslüman-Bizans Münasebetleri*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2020.
- Udvân, Ahmed. *ed-Devletü'l-Hamdâniyye*. Libya: Münşeatü's-Şa'biye, 1981.
- Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. Çeviren Hrant D. Andreasyan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Weir, Thomas Hunter. "Hüseyn". *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, 5/1:641. Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Yahya b. Saîd el-Antâkî. *Târîhü'l-Antâkî el-ma'rûf bi-silâti târihi otihâ*. Tahkik Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Trablus: Curûs Burs, 1990.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abdullah b. Hamdân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1:103. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Emîrü'l-Ümerâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11:158-159. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.